

DOVEZI EPIGRAFICE REFERITOARE LA PARTICIPAREA LEGIUNILOR II ADIUTRIX ȘI VI FERRATA LA CUCERIREA COMPLEXULUI CETĂȚILOR DACICE DIN MUNȚII SEBEȘULUI

Hadrian Daicoviciu , István Ferenczi, Adriana Rusu

Obiectul cercetării de față îl constituie prezentarea a trei inscripții romane, descoperite în timpul lucrărilor de amenajare și refacere a zidului cetății celei mari de la Grădiștea Muncelului, în luna iunie a anului 1980¹. Toate trei sunt texte foarte scurte, săpate în suprafața unor blocuri de calcar cochilic folosite inițial de daci la construirea cetății regale. Au fost cuprinse în colecția de inscripții ale Daciei romane², cu unele inadvertențe și erori³.

Iată descrierea acestor monumente:

1) Bloc de piatră calcaroasă (fragmentar, fig.1), M.D., inv. 35364, din zidul cetății, având pe latura superioară tăietura tipică la piesele dacice din zidurile fortificațiilor ("babă", "ic") pentru legarea prin scoabe de lemn a paramentelor. A fost găsit în colțul de nord-est al cetății de piatră, fiind scos chiar din fața exterioară a zidului, distrusă în cea mai mare parte. Dimensiunile blocului sunt: înălțime 45 cm, lățime 40 cm, grosime 34 cm; litere înalte în rândul I de 8,5 cm, iar în rândul II 8 cm. Pe fața principală se află textul inscripției, profund incizat și având între cuvinte (litere) "triunghiuri despărțitoare".

LEG * II * AD

Leg(io) li Ad(iutrix)

P * F

P(ia) F(idelis)

Traducere: "Legiunea a II-a Adiutrix Pia Fidelis".

Fără îndoială, este o inscripție gravată de ostașii legiunii acesteia, care (după cum s-a știut mai de mult din alte surse demne de crezare) a participat la expedițiile militare ale împăratului Traian și la cucerirea reședinței dacilor. Cu siguranță, blocul în discuție a fost folosit mai întâi ca simplu material de construcție pentru un murus dacicus, iar la o dată ulterioară a servit ca suport al inscripției. Credem că gravarea inscripției este posterioară primului război dacic (101-102) al lui Traian, iar reutilizarea lui se poate data cu puțin înainte față de izbucnirea celui de-al doilea război.

2) Bloc de piatră calcaroasă (calcar cochilic, MIT v, nr. inv. V.28946, fig.2), cu dimensiunile: 56,5 x 45 x 27 cm, purtând pe fața principală o coroană de frunze de lauri bine stilizate, legate cu o taenia (bandă) "șifonată". În interiorul coroanei este gravată

1. Cf. H. Daicoviciu, I. Ferenczi, I. Glodariu, Cercetări arheologice la Sarmizegetusa Regia, în Materiale, XV, 1983, p. 232-233.

2. IDR, III/3, p. 268-271, nr. 268, 269, 271.

3. Regretatul prof. dr. doc. I. I. Russu s-a grăbit să publice anticipat cele trei monumente epigrafice, într-o oarecare măsură "ne-a luat smântâna"... El face trimitere la un material difuzat de H. Daicoviciu la Radio București în ziua de 1 iunie 1980 (material care, evident, nu conținea date tehnice) și la răposatul nostru coleg dr. N. Vlăssă, care nici măcar nu a participat la săpăturile cu pricina! I. I. Russu greșește când afirmă că inscripția publicată aici sub nr. 1 (=IDR III/3, nr. 268) s-a găsit "...la poarta de sud a cetății Sarmizegetusa împreună cu piesa nr. 269 și cu un relief mult corodat identic cu nr. 271..." La fel, piesa în discuție nu mai este păstrată în lapidarul roman al Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluș-Napoca, ci în Muzeul județean Hunedoara-Deva. La piesa nr. 271, la un moment dat (nu știm pe ce bază) a inversat ordinea majusculilor gravate, în loc de PN prezentând forma NP. Dimensiunile blocurilor de piatră și ale literelor sunt eronate.

inscripția, pe trei rânduri, cu litere adânci, înalte de 4 cm în rândul I, iar în rândurile II și III de 5, respectiv 4 cm. A fost descoperită în porțiunea cea mai joasă, sudică, a cetății principale, între porțile de vest și de sud (mult mai aproape de ultima, în vecinătatea colțului de sud-est), în asiza inferioară, ieșind la iveală din grămada de blocuri căzute de pe fața interioară a zidului de piatră.

Textul este următorul:

VEX	Vex(illatio)
LEG * VI	Leg(ionis) VI
FERR	Ferr(atae)

Traducere: "Vexilație (detașament) din legiunea a VI-a Ferrata".

Este deci o inscripție gravată de ostașii unei subunități a legiunii VI Ferrata, una din unitățile militare romane care au cucerit cetatea regală (Sarmizegethusa to basileion). Despre prezența ei (sau a unei părți din ea) în Dacia nu se știa nimic înainte de iunie 1980⁴. În pofida acestei afirmații, de altfel cu totul justificate, trebuie menționat faptul (relatat de Cornelius Tacitus) că, în timpul războiului civil din anul 69, legiunea a VI-a Ferrata (care în acea vreme își avea garnizoana în provincia Syria) s-a îndreptat spre Italia pentru a participa la luptele pentru tron. În acele momente, în lipsa legiunilor provinciei Moesia, asupra teritoriului acesteia are loc un nou atac al dacilor, care au pus stăpânire pe malul drept al Dunării, pregătindu-se să ocupe castrele de legiune slab păzite, dar a intervenit salvator legiunea a VI-a Ferrata⁵. Nu se știe, dar nu putem totalmente exclude

4. Considerăm necesar a trimite la următoarea bibliografie selectivă: C.Mannert, *Res Traiani imperatoris ad Danubium gestae libellus a Societate Scientiarum Regia quae Gottingae splendet proemio donatus, Norimbergae*, 1793, p. 16; J.Dierauer, *Beiträge zu einer kritischer Geschichte Trajans*, Leipzig, 1868, p. 75 și urm.; W.Froehner, *La Colonne Trajan* (grande édition J.Rotschild), Paris, 1872, p. X-XI; C. de la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877, p. 41-42; P.Király, *Dacia Provincia Augusti*, vol. I, Nagybecskerek, 1893, p. 75-103; A.D.Xenopol, *Istoria românilor* 4, București, 1985, p. 108-128; C.Cichorus, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Textbd., vol.II, Berlin, 1900, p.40-41; R.Cagnat, s.v. Legio, în *DA*, vol. III, Paris, 1904, p. 1047; Á.Buday, *Római felirattan*, (Cluj), 1914, p. 239; E.Ritterling, s.v. Legio, în *RE*, vol. XII 1-2, 1924, col. 1282-1283; R.Paribeni, *OPTIMVS PRINCEPS*. Saggi sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano, vol. I, Messina, 1926, p. 206-281; E.T.Salmon, *Trajan's Conquest of Dacia*, in *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, LXVII, 1936, p. 83 și urm.; R.P.Longden, *The Wars of Trajan*, în *CAH*, vol. XI, Cambridge, 1936, p. 226-231; C.Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*. (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2), Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, vol. nr. 217, studiul 1, Wien-Leipzig, 1937, p. 59-61 etc.; V.Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 12-31 (cu întreaga bibliografie citată); R.Syme, *The First Garrison of Trajan's Dacia*, în *Laureae Aquincenses* (DissPann, ser.II, nr. 10), Budapest, 1938, p. 272-275; L.Homo, *Historie romaine*. Tome III. *Le Haute Empire*, Paris, 1941, p. 454; C.Daicoviciu, *TransAnt* 3, p. 84-91; idem, *Istoria politică a geto-dacilor în sec. I î.e.n. și I e.n.*, în *IstRom*, p. 306; L. Pareti, *Storia di Roma e del Mondo Romano V*. Da Vespasiano a Decio (69-251), Torino, 1960, p. 176; L.Rossi, *Trajan's Column and the Dacian Wars*, London, 1971, p. 9; H.Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 323; H.Bengtsson, *Römische Geschichte*. Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Chr., München, 1973, p. 290; R.Hanskiik, s.v. Marcus Ulpius Traianus, în *RE*, Supplbd. X, 1965, col. 1059-1060; W.Seyfarth, *Römische Geschichte*. Kaiserzeit 2, vol. I, Berlin, 1975, p. 186; I.I.Russu, în *IDR*, vol. I, p. 11-13; idem, în *IDR*, III/3, p. 270 sq.; N.Gostar, *L'armée romaine dans les guerres daces de Trajan* (101-102, 105-106), în *Dacia*, N.S., XXIII, 1979, p. 116-118. Menționăm cu regret că ne-a fost inaccesibilă cartea de valoare a lui V.Vaschide, *La conquête romaine de la Dacie*, Paris, 1907.

5. P.Cornelius Tacitus, *Historiae*, III, 46: "...mota et Dacorum gens nunquam fide tunc sine metu abducto et Moesia exercitu (...) iamque castra legionum excindere parabant, ni Mucianus sextam legionem oppussisset, Cremónensis victoriae gnarus, ac ne externa moles utrumque ingrueret, si Dacus Germanusque inrupissent..." (De dragul adevărului trebuie să recunoaștem însă că cu același număr de ordine a mai existat încă o legiune, și anume VI Victrix care a staționat în provincia Germania Inferior la Castra Vetera (Xanten de astăzi), dar din cauza condițiilor istorice amintite de Tacitus este foarte greu de crezut că ar fi vorba în cazul nostru de această ultimă legiune. Cf.A.Buday, op. cit., p. 239.

posibilitatea ca și războaiele lui Traian să fi impus participarea legiunii cu pricina (cu efectivul întreg sau numai cu o vexilație?) la teatrul de operațiuni militare de la Dunăre.

3) Placă de calcar cochilic, M.D., inv 35363, având dimensiunile de 95 x 60 x 22 cm. A fost descoperită căzută din zidul de incintă al cetății pe latura ei de nord. Pe fața principală are un relief, acum foarte corodat; se disting însă un țap și o capră stând față în față, fiecare având coadă de pește și ținând câte un picior anterior pe un glob din centru. Un exemplar aproape identic, mai bine conservat, a fost descoperit tot la Grădiștea Muncelului în 1962. Acesta din urmă prezintă pe globul central literele abia vizibile P N, iar în stânga sus se mai vede o literă incizată - un P⁶. Este sigur că și exemplarul găsit acum va fi avut semne epigrafice similare - cel puțin pe globul central -, dar acum ele nu se mai văd. În legătură cu aceste semne enigmatice, prof. I.I.Rusu scria (IDR III/3, 271): "...Explicarea acestor *litterae singulares* nu se poate indica, deocamdată, nici spune dacă pot să fie inițialele de antroponime..." Poate să aibă dreptate. Nu se poate însă exclude nici posibilitatea ca aceste litere să fi fost folosite ca prescurtarea a două cuvinte: *p(atrimonium) n(ostrum)*, *p(raeses) n(oster) sau p(raesidium) n(ostrum)*.

Condițiile de descoperire ne fac să credem că și piesele nr. 2 și 3, ca și inscripția nr. 1, au fost reutilizate la o fortificare grăbită ce se poate atribui dacilor; datarea acestei reutilizări nu poate fi decât anul 105, ~~106~~ anume relativ scurta perioadă după masacrarea unităților romane lăsate de împăratul Traian în cetatea principală și în alte părți ale Daciei necucerite definitiv de romani.

De altfel, vezi și R.Cagnat, în DA, III, Paris, 1904, p. 1904, p. 1082: "...Mais le sort de l'empire était décidé à destination (Tacit. Hist. III, 83). Mais les Daces (ibid. III, 46) ayant profité des désordres civils pour menacer la frontière, elle fut chargée de leur tenir tête et sa fermeté teint les ennemis en respect..." Iată ce părere are V.Pârvan (Getica. O protoistorie a Daciei, București 1926, p. 107-108): "...principala izbândă a anului 69-70, împotriva romanilor, nu o au sarmații, ci dacii. După biruința lui împotriva roxoianilor, Aponius cu legiunile Moesiei, luând partea lui Vespasian împotriva lui Vitellius și fiind chemat grabnic cu armata lui în Italia, lasă, odată cu începutul toamnei anului 69, Moesia fără apărare. Pentru evenimentele de la începutul anului 69 și ajutoarele trimise din Moesia lui Otho, cf. izvoarele și critica la B.Filow, Die Legionen der Provinz Moesia, în Klio. Beiheft 6, Leipzig, 1906, p. 24. ... Dacii urmăreau cu cea mai mare atenție evenimentele din Imperiu. La început au stat liniștiți, deși trupele din Moesia erau departe în Apus. Când însă au auzit că războiul între frați începuse efectiv în Italia și că toate forțele romane se combăteau acolo reciproc în lupte sângeroase octombrie-deceembrie 69), au trecut Dunărea, au luat cu asalt castele auxiliare-cohorte și alae, care păzeau malul Dunării de Jos - și s-au făcut stăpâni pe ambele țărmuri ale fluviului. Tocmai se pregăteau să atace și lagărele legionare, când Mucianus, care venea cu armata din răsărit, trimis de Vespasian spre a ajuta partidul lui, aflând de biruința de la Cremona (29 octombrie), a detașat legiunea a VI-a împotriva lor, iar de altă parte Fonteius Agrippa, fostul guvernator al Asiei, era trecut acum în Moesia și punea la dispoziție o parte din legiunile viteliene biruite la Cremona și care nu puteau fi trimise la căminuri înainte de a fi fost redisciplinate într-un război cu dușmanii din afară ai împărăției (Tac. Hist. III 46). Astfel mulțumită spiritului de inițiativă al lui Mucianus (cf. III 53), dacii sunt oprți de a relăce împreună cu germanii frontul ofensiv comun împotriva Imperiului și Moesia, pentru un moment, e salvată de alte nenorociri.

Nu reiese clar din Tacitus, în ce parte a Moesiei au atacat dacii: credem însă că sarmații iazygi din fața Pannoniei și Moesiei de Sus, între Dunăre și Munții Apuseni ai Daciei, fiind acum aliați cu romanii, dacii nu au atacat înspre Serbia, spre a nu fi eventual la rândul lor atacați din flanc de iazygi, ci desigur au atacat tot la Dunărea de Jos, la răsărit de gura Oltului, de unde nu mai era nici un lagăr legionar, ci numai lagăre de auxiliari, iar sarmații de aici le erau prieteni. Odată spăpâni pe malul drept, ei au pornit desigur pe Dunăre în sus, având acum spatele acoperit împotriva lagărelor de la Oescus și Ratiaria, de Viminacium - care era mai aproape și de Pannonia și de Dalmația, deci de forțe mai însemnate romane - neputând fi vorba, într-o atare ipoteză, decât într-un caz de catastrofă romană pe întreaga linie a Dunării Mijlocii...⁶Vezi și D.Benea, Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei, Cluj-Napoca, 1983, p. 42-43.

6. IDR, III/3, nr.271, cu bibliografie mai veche. Piesa a fost publicată în repetate rânduri.

X

Monumentele în discuție prezintă o importanță mult mai mare decât s-ar părea la prima vedere. Cu tot caracterul lor laconic, ele ne aduc informații suplimentare, extrem de valoroase, despre războaiele dacice ale lui Traian.

Se știe că izvoarele, disponibile astăzi, despre cucerirea Daciei sunt regretabil de puține, lacunare și fragmentare, mai cu seamă extrem de sărace în informații precise. Tocmai de aceea, orice descoperire nouă referitoare la campaniile lui Traian în Dacia este bine venită. Cu atât mai mult cu cât, după apariția mai demult a unor studii de bază⁷, aproape nimeni nu s-a ocupat mai recent cu această chestiune, deși date și surse insuficient exploatate mai există (chiar și printre inscripțiile cuprinse în CIL, așa cum se va vedea mai departe). Cei mai mulți dintre arheologii și istoricii din țară, dar și din străinătate, preiau datele respective din studiile citate, foarte terneinic întocmite (mai ales ale lui Ritterling, Paribeni și Hanslik), fără vreo contribuție personală mai importantă⁸.

Recentele descoperiri de la Grădiștea Muncelului impun o reluare a problemei. Îndeosebi în ceea ce privește pe legio VI Ferrata.

Referitor la participarea acestei legiuni orientale la războaiele daco-romane, în afara inscripției nr. 2 par să ne mai stea la dispoziție și alte mărturii epigrafice. Astfel, se poate invoca o inscripție de la Clusium⁹. Din textul ei, păstrat fragmentar, reiese că personajul anonim a servit în cel puțin două unități diferite: prima dată (?) în legiunea a VI-a Ferrata, apoi în cohorta a X-a pretoriană și - eventual - în cohorte urbana și vigiliu (?), ajungând la treapta cea mai înaltă a gradului de centurion, cea de *primipilus*¹⁰. Întrucât nu a existat o regulă strictă privind anii de serviciu într-o legiune (și în plus nu avem nici un punct de reper în această privință), ofițerii de carieră cum au fost centurionii puteau fi transferați la ordin în alte unități. Nu se știe dacă titularul acestei inscripții a servit, în timpul războaielor daco-romane, în cadrul legiunii a VI-a Ferrata și prin faptele lui de arme a

7. C. de la Berge, 1.c.; R.Cagnat, în DA, III, 1904, p.1047; E.Ritterling, în RE, XII 1-2; col.1059-1060; R.Paribeni, ibidem; R.Hanslik, în RE. Supplbd.X (s.v. Marcus Ulpius Traianus N.Gostar, în Dacia N.S.,XXIII, 1979, p. 115-122.

8. În această privință considerăm necesar a trimite la următoarea bibliografie selectivă: A.D.Xenopol, ibidem; P.Király, ibidem; R.P.Longden, ibidem; E.T.Salmon, ibidem; C.Patsch, op.cit.p.59-61 sq.;V.Christescu, op.cit. p. 12-31; C.Daicovicu, TransAnt 3, p. 84-91; idem, în IstRom, I, p.305-312; idem, în Brève histoire de la Transylvanie, Bucarest, 1965, p. 20-24; A.Radnóti, Dacia meghódítása és szervezete La conquête et l'organisation de la Dacie, în Antiquitas Hungarica, I, 1, 1947, p.39-41; M.Macrea, Viața în Dacia romană, București, 1969, p. 22-24; H.Daicovicu, R.Florescu, în Römer in Rumänien Aussaatellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museum Cluj. Kunsthalte Köln, 12 Februar bis 18 Mai 1969, s.1.,(1971), 9.33-35; H.Daicovicu, Dacia de la Burebista....., p. 275-335.

Un fapt foarte ciudat: ultima monografie, având un caracter de istorie militară prin excelență (Al.Gh.Savu, R.Vulpe, Gh.Tudor, în Istoria militară a poporului român, vol.I, București, 1984, p. 153-174), nu acordă acestei probleme decât 21 de pagini, neocupându-se nici măcar tangențial cu efectivele unităților militare romane despre care măcar se știe precis că au participat la cele două războaie dacice ale lui Traian. Aceeași lipsă are și cartea lui Gh.Tudor (Armata geto-dacă, București, 1988, p. 120- 124, 137-139).

9. CIL XI 2112; A Dobo 4, nr. 801. Textul a fost restituit în felul următor: (...primi/pi) 1(0) leg(ionis) VI Ferr(atae) (centurionis) leg(ionis)...): ex(trecenariorum) et coh(ortis) X pr(aet(oriae)...) urb(anae) et statorum et (...vig(iliu)m/ e) voc(ato) Aug(usti) donis (nato /o) b bellum Dacic(um) to(rquibus)arnillis phaler(is corona) aurea et ab /imp(erator) Traiano Hadr(iano) /Augusto (/...)) hast(apura corona aurea...) /...

10. A.von Domaszewski, Die Rangordnung des römischen Heeres 2, (Einl., Bericht. u. Nachtr. von B. Dobson), Graz-Köln, 1967; B. Dobson, Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung, Laufbahnen und Persönlichkeiten eines römischen Offiziersanges, Köln-Bonn, 1978, p. 234.

ajuns a fi promovat în garda personală a împăratului; sau dacă activând în cadrul acesteia a primit pentru faptele sale dona militaria.

Lărgind mai departe sfera cercetărilor noastre, putem atrage atenția și asupra persoanei lui Quintus Gilius Atilius Agricola, guvernatorul provinciei Pannonia (nedivizate). Din al său cursus honorum rezultă că a fost: *sevir turmae equitum R.*; *Xvir stilitibus iudicandis*; *tribunus militum legionis I Italicae*; *quaestor divi Vespasiani*; *aedilis curulis*; *praetor*; *legatus iuridicus Hispaniae Citerioris*; *legatus legionis VI Ferratae*; *legatus Augusti (Nervae) provinciae Belgicae*; *consul (suffectus) (anul necunoscut)*; *VII vir epulorum*; *legatus Augusti propraetore provinciae Pannoniae* (între anii 96-102); *donatus ab imperatore (Traiano) bello Dacico donis militaribus*¹¹; *consul suffectus II* (în anul 103, începând cu luna ianuarie)¹². Cariera lui este menționată pe patru titluri honorarii, descoperiți, în aceeași localitate¹³. În legătură cu chestiunea noastră, este demn de menționat faptul că ordinea diferitelor funcții ale lui Q. Gilius Atilius Agricola diferă față de cursus honorum citat mai sus, deosebindu-se chiar și între cele patru texte menționate; elementele constitutive își schimbă locul în aparență inconsecvent, în cadrul textelor - de altfel fragmentate toate. Titlul de *legatus legionis VI Ferratae* "este mutat" mai spre capătul consemnărilor.

Ar mai fi încă o inscripție, cea a lui C. Caesius Silvestrus, aflată la Tuficum¹⁴. De data aceasta personajul, un primipilus ajuns la un rang și mai înalt (acela de *praefectus castrorum*), a servit ca *centurio* în mai multe legiuni: II Augusta, III Flavia, III Gallica, VI Ferrata, XXX Ulpia victrix, primind pentru faptele sale de arme dona militaria. Și-a încheiat cariera cu gradul de *praefectus legionis III Flaviae felicitis*. Din nefericire, nu se poate determina în care dintre legiunile acesta și-a făcut serviciul cu ocazia războaielor daco-romane; dar, întrucât sub împăratul Antoninus Pius (și anume în anul 143 sau imediat după această dată, când suveranul a primit a doua oară titlul de *imperator*)¹⁵ ca veteran a fost numit *curator viarum et pontium Umbriae et Piceni*, la mai bine de patru decenii de la începutul ostilităților daco-romane, nu se poate exclude totalmente posibilitatea ca personajul să fi luptat chiar în cadrul legiunii a VI- a Ferrata împotriva oștilor lui Decebal. Aceasta este însă o ipoteză de lucru, care - momentan - nu se poate dovedi prin nimic.

Cele două plăci cu reprezentări figurate și litere ridică și ele probleme deosebite.

Conform opiniei I.I. Russu, monumentele noastre sculpturale aparținuseră vreunora dintre legiunile staționate în reședința dacică proaspăt cucerită. "...Capricornul era emblema legiunii I Adiutrix pe monedele din vremea lui Gallienus (LEG I ADI VI P VI F, Numismatische Zeitschrift, V, 1873, p. 65, pl. IV; H. Cohen, Description des monnaies, V, 1885, p. 386, nr. 443-450, 452-453; Otto Voettner, Atlas des monnaies de Gallienus, pl. XVII; Numizmatikai Közlöny, XXV, 1926, p. 67; DictAnt, III, p. 1075; RE, XII, col. 1400); dar relieful poate fi atribuit cu aceeași (sau chiar cu mai multă) probabilitate altora dintre celelalte două legiuni care au staționat la Grădiștea de Murte, lăsând aici inscripții..."¹⁶.

11. Vezi Á. Buday, op. cit., p. 367.

12. Idem, ibidem, p. 332.

13. CIL V 6976-6978, Dobo 4, 778-780, 782.

14. CIL XI 5696; Dobo 4, 800. Cf. A. von Domaszewski, op. cit. 2, p. 267.

15. A. Buday, op. cit., p. 348.

16. IDR III/3, 271 (p. 270-271).

Citatul de mai sus cuprinde două afirmații care trebuiesc puse la îndoială. Înainte de toate, în incinta cetății celei mari de la Grădiștea Muncelului au apărut (atât în secolul trecut cât și în cursul săpăturilor mai recente arheologice) monumente epigrafice care mărturisesc prezența incontestabilă, imediat după cucerire, a trei legiuni (sau vexilații ale acestora)¹⁷; legiunea I Adiutrix¹⁸ ar fi a patra mare unitate care să fi participat la cucerirea reședinței regale dacice! Apoi capricornul (și capricornii) nu au fost numai emblema acestei legiuni, ci și a altor unități similare¹⁹. Pe deasupra, emblemele a numeroase legiuni ne rămân deocamdată necunoscute²⁰; deci, măcar în principiu, una sau chiar mai multe ar putea intra și ele în discuție. Odată ce aceeași emblemă era purtată de signiferii mai multor legiuni²¹, este lesne de înțeles că în această privință nu a existat în armata romană nici un sistem fixat și obligatoriu²².

Întorcându-ne la marile unități care aveau capricornul în emblemă și confruntându-le cu lista legiunilor atestate ca participante la cucerirea Daciei libere²³, observăm că rămân în discuție doar legiunile I Adiutrix și XIII Gemina Martia victrix. Această constatare întărește o ipoteză de lucru mai veche²⁴, precum și părerea bine argumentată a lui N. Gostar referitoare la prima dintre ele²⁵. Ar mai putea intra în discuție - eventual - și o altă legiune, anume XXX Ulpia victrix, care avea drept emblemă pe Neptun și capricornul! În cazul că grupul de litere PN (fără semn despărțitor, care din cauza corodării foarte înaintată a suprafeței blocului de piatră sfărâmicioasă se poate citi și invers, deci NP!) ar fi prescurtarea obișnuită numelui zeului Neptun²⁶, prezența capricornilor alături de el ar constitui o dovadă excelentă pentru participarea acestei mari unități (organizate de Traian, cu scopul de netăgăduit de a lua parte la luptele cu dacii) la cucerirea reședinței lui Decebal.

Totalizând acum numărul legiunilor prezente în cele două războaie dacice ale lui Traian numărul lor apare sensibil mai ridicat decât în evaluarea propusă de N. Gostar (vezi tabelul sinoptic anexat); regretatul profesor ieșean admisesese doar șase legiuni, care

17. Este vorba despre legiunile II Adiutrix pia fidelis, III Flavia felix VI Ferrata.

18. Dacă nu este vorba cumva de o greșală de tipar, deși nu ne vine să credem, cunoscând acrimia prof. I. I. Russu.

19. Cum ar fi, de exemplu, legiunile II Augusta, II Italica, (tipoaica capitolină și capricornul), XIII Gemina Martia victrix, XXI Rapax, XXII Primigenia, XXX Ulpia victrix (Neptun și capricornul).

20. Așa sunt legiunile: I Germanica, I Macriana Liberatrix, I Parthica, III Augusta, III Cyrenaica, III Parthica, III Scythica, V Alaudae, VI Ferrata, VII Gemina (Galbiana) pia felix, IX Hispana (-iensis), XII Fulminata certa constans, XV Apollinaris pia fidelis, XV Primigenia, XI Gallica, XVI Flavia firma, XXII Deiotariana (=XXII Cyrenaica?).

21. De pildă, taurul este emblema următoarelor legiuni: I Italica (mistreț și taur), III Galica felix, IIII Macedonica (taur și capricorn), V Macedonica pia fidelis. (pia constans), VI Victrix pia fidelis, VII Claudia pia fidelis, VIII Augusta pia fidelis, X Fretensis (taur și mistreț).

22. Pentru toate emblemele de legiuni (supra, notele 19-21), vezi Á. Buday, op. cit., p. 235-243.

23. Lista lor cea mai completă până în prezent este cea întocmită foarte temeinic și circumspect, pe baza unei vaste literaturi de specialitate și cu toată acrimia necesară, de răposatul coleg N. Gostar (vezi supra, nota 7).

24. H. Daicovicu, în Steaua, XIX, 9, 1968, p. 48 și urm.; idem, în Hommages à Marcel Renard, II, Bruxelles, 1969, p. 167 și urm.

25. N. Gostar, în Dacia, N.S., XXIII, 1979, p. 117 (CIL, III, 981, 1004, 1008, 1206).

26. Á. Buday, op. cit., p. 403.

au fost ajutate de un corp expediționar din Orient cu un efectiv echivalent cu cel al unei legiuni, precum și câteva detașamente ale legiunilor a VII-a Gemina felix din Hispania și a X-a Gemina din Panonia etc.²⁷.

După cum este bine cunoscut, M. Ulpius Traianus începuse, încă de pe când era doar "candidat al tronului" o largă serie de preparative militare²⁸: masivă deplasare de trupe dinspre Germania în Moesia și mișcări pe toată linia Dunării de Mijloc și de Jos, precum și în Peninsula Balcanică, vizite de inspecție în provinciile dunărene (Iarna 98-99), încheierea lucrărilor de construcție a marilor șosele strategice pe malul drept al Dunării prin Cazane-Porțile de Fier, construcții militare (castru, burguri etc.) în Moesia Superior, reorganizarea transporturilor pe uscat și pe apă, concentrarea de trupe (legiuni, auxiliarii etc.) în Moesia Superior și Inferior, toate în vederea ofensivei generale asupra puternicului sistem de cetăți dacice din aripa de vest a Alpilor Transilvaniei. Marele organizator, strateg și "restaurator al disciplinei militare" înființează două noi legiuni cu nume propriu împărătesc: II Traiana și XXX Ulpia.

În dreapta Dunării de Mijloc și de Jos erau staționate nouă legiuni: I Adiutrix, XIII Gemina, XIII Gemina și XV Apollinaris în provincia Pannonia; II Adiutrix, III Flavia felix și VII Claudia în Moesia Superior; I Italica și V Macedonica în Moesia Inferior. Legiune XI Claudia era adusă din Germania Superior, ca și I Minervia. E Ritterling a fost acela care - intuitiv - a admis primul participarea la războaiele dacice ale lui Traian a vexilațiilor unor legiuni din Orient²⁹, ipoteză de lucru care, odată cu sporirea noilor descoperiri arheologice, s-a confirmat strălucit.

În afara legiunilor pomenite anterior, N.Gostar mai admite participarea unor detașamente ale legiunilor ajunse aici din Orient: III Gallica, III Scythica și XII Fulminata. După cum am mai amintit, emblemele acestor legiuni nu ne sunt cunoscute; deci, dacă în viitor s-ar descoperi monumente cu embleme de legiune diferite de cele știute până acum, pe această bază nu le-am putea identifica.

X

Pe baza materialului epigrafic cunoscut până în momentul de față, putem socoti ca sigură prezența a trei legiuni la luptele crâncene pentru cucerirea reședinței statului dac. Acestea sunt: II Adiutrix, III Flavia și VI Ferrata. Să le prezentăm pe rând:

1. Legio II Adiutrix. Emblema: mistrețul și Pegas. A fost înființată în anul 70 e.n. din echipajul lui classis praetoria Ravennas. Prima dată a luptat împotriva lui Civilis, după care a fost mutată în provincia Britannia, având reședința în castrul de la Lindum. În vremea lui Domițian a câmpat lângă Dunăre și a luat parte la expedițiile militare împotriva

27. N.Gostar, în Dacia, N.S., XXIII, 1979, p. 116-117, "...De notre étude il résulte que le nombre des légions qui ont participé aux guerres daces n'a pas été aussi grand qu'on l'avait supposé; il se réduisait à six légions, auxquelles on avait ajouté un corps expéditionnaire d'Orient et dont l'effectif équivalait à celui d'une légion..." Menționăm în completare că I.I.Russu scria la un moment dat (în IDR, I, p.25) și despre "...vexillationes din (legiunile) X Fretensis, XXII Primigenia, ca și elemente izolate (ofițeri, gradați, ostași) din alte legiuni..." care au participat la războaiele din 101-102 și 105-106.

28. CIL XVI 46; P.Király, op.cit., p. 85-86, 98-99; A.Radnóti, în Antiquitas Hungarica, I, 1, 1947, p. 39-40; I.I.Russu, în IDR, I, p. 11-12.

29. E.Ritterling, în RE, XII 1-2, col. 1282. "...Die übrigen (legionen) der Rheinheere (XI Claudia și I Minervia n.n.) werden wenigstens durch Vexillationen vertreten gewesen sein, vielleicht auch einiges des Orients..." (Accentuarea noastră).

dacilor și sarmaților. De la începutul secolului al II-lea a fost în garnizoană la Aquincum în Pannonia. Sub domnia lui Marcus Aurelius a luat parte la războiul cu parții.

2. Legio III Flavia. Emblema: ieul. A fost înființată în anul 70 e.n. de împăratul Vespasian, în locul legiunii desființate IIII Macedonica. Garnizoana și-a avut-o în provincia Pannonia. A luat parte la războaiele sarmatice ale lui Domițian, la războaiele daco-romane ale lui Traian, precum și la războaiele germanice ale lui Marcus Aurelius. Se pare că atributul felix l-a primit încă de la Vespasian.

3. Legio VI Ferrata. Emblema:?. A fost una dintre legiunile înființate de Marcus Antonius. Tot timpul a staționat în Orient (întâi în Siria, iar apoi - începând cu perioada lui Vespasian - în Palestina, iar după terminarea războiului în Arabia (105/106), în această provincie nouă). De la mijlocul secolului I e.n. încocoace este des confundată cu legiunea III Gallica. În perioada aclamării viitorului împărat Vespasian, a pornit spre Italia, dar nu a mai ajuns la bătălia de la Cremona. Apariția ei lângă Dunărea de Jos a avut însă un efect pozitiv în ceea ce privește respingerea unor atacuri dacice. De aici s-a întors în Siria. După cum dovedește inscripția publicată acum sub nr.2, măcar o vexilație a ei a luat parte și la războaiele dacice ale lui Traian. În Orient a participat la mai toate operațiile militare. Nu se știe precis unde a avut garnizoana. Înainte de Vespasian, Apamaea sau Rafanaea. Cam la sfârșitul secolului II dispare din documente și după această perioadă nu se mai știe care i-a fost soarta.

X

Deși relieful Columnei lui Traian "...trebuie să fie utilizate cu maximă circumspecție..."³⁰, din reprezentările ei se poate conchide totuși că romanii au atacat teritoriul (dar mai ales centrul) Daciei prin două coloane principale. Armata de vest, condusă personal de Optimus Princeps, a avut bază de plecare castrul de legiune de la Viminacium (orașul Beograd de astăzi). Aici a fost locul de concentrare a trupelor sosite din părțile apusene ale Imperiului, mai ales din Pannonia și Moesia Superior; acestea au trecut Dunărea probabil pe la Lederata, evitând să se afunde în zona de vest, mocirloasă a Banatului. Unitățile armatei a doua, cea de est, după toate probabilitățile s-au adunat pe malul drept al Dunării de Jos, în dreptul confluentei râului Olt, față în față cu actuala localitate Islaz și antica Sucidava³¹. Trecând tot peste un pod de vase, trupele acestei armate au înaintat fie prin trecătorile de înălțime ale aripii de vest a Alpilor Transilvaniei (până la povârnișul de vest al Munților Parângului), fie prin Pasul Turnu Roșu, respectiv - eventual - prin văile Lotrului - Latorței și "podul de munte" dintre Munții Parângului și Munții Șurianului.³²

Luând în considerare că atât legiunea II Adiutrix cât și legiunea III Flavia felix își aveau reședința în Pannonia, este cumva natural ca ele să fi făcut parte din armata de vest, deși în momentul de față nu posedăm nici o dovadă sigură în această privință. După

30. A. Radnóti, în *Antiquitas Hungarica*, I, 1, 1947, pag. 40 ; H. Daicoviciu, *Osservazione intorno alla Colonna Traiana, în Dacia*, N.S., III, 1959, p. 317, 322-323. O părere diametral opusă (după părerea noastră nefondată) are Radu Vulpe, în *Istoria militară a poporului român*, vol. I, București, 1984, p. 153, nota 12.

31. A Radnóti, loc. cit. ; D. Tudor *Ouverture "officielle" de la dernière guerre entre Trajan et Decebal, în Dacia* N.S., XXIII, 1979, p. 103, 106, 108, 111 (cu unele afirmații ale sale nu putem fi de acord).

32. În legătură cu această problemă trimitem la H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, p. 86-120.

păreră noastră, tot așa de evidentă este presupunerea că legiunea VI Ferrata (sau numai o vexilație a ei), venită din Orient, înmulțea numărul trupelor din care era formată armata de est, comandată de abilul general care a fost Manius Laberius Maximus. În caz că lucrurile stăteau într-adevăr așa și înaintarea trupelor romane se producea simultan pe mai multe direcții, urmărindu-se împresurarea sistemului de fortificații dacice din aripa de nord-vest a Munților Șurianului (în așa fel ca Decebal să nu aibă nici o posibilitate de a primi ajutor din afară sau de a se retrage în alte regiuni), trupele cele mai bune ale celor două armate convergeau spre Sarmizegetusa Regia.

După lungi eforturi și lupte grele, în care s-a evidențiat încă odată vitejia dacilor, eroica apărare a Sarmizegetusei a cedat. Cele două armate atacatoare au făcut joncțiunea în apropierea centrului statului dac. Sarmizegetusa a fost cucerită, iar armata romană s-a dat aici la acte de distrugere și jaf. După cum mărturisesc monumentele epigrafice și sculpturale aflate recent în incinta cetății celei mari de la Grădiștea Muncelului, între trupele cuceritoare figurau și legiunile discutate mai sus.

Pentru cercetare istorică, o problemă importantă o reprezintă stabilirea drumului parcurs de aceste mari unități³³. Involuntar, se mai pune însă și o altă întrebare: când anume au ajuns cele trei legiuni sub coastele abrupte ale dealului cetății celei mari, respectiv (venind dinspre castele de pe Muntele Comărnice și coborând dinspre Muntele Godeanu și Muncel) în spatele apărării reședinței regale?

Cassius Dio, după ce prezintă desfășurarea primului război daco-roman, precizează următoarele: "...După ce (Traian) rândui aceste și lăasă oaste la Sarmizegetusa, punând străji și în restul țării (?) el se întoarse în Italia..."³⁴. În privința localizării acelei Sarmizegetusa, opiniile cercetătorilor se împart. C. Daicoviciu, spre exemplu, era de părere că este dificil a admite staționarea unei garnizoane romane la Sarmizegetusa Regia la sfârșitul primului război dacic, reședința întărită a lui Decebal nefiind ocupată de romani decât numai în perioada celui de-al doilea război (Cassius Dio, LXVIII, 14, 3)³⁵. C. Daicoviciu adaugă: "...Sarmizegetusa (pomenită de istoricul antic) nu poate fi cetatea de scaun a lui Decebal, ci viitoarea capitală romană a Daciei, din Țara Hațegului, confundată de autorul Dio Cassius din sec. III cu reședința regilor daci. Sarmizegetusa dacică nu căzuse încă..." În schimb, învățatul sârb N. Vulic, de pildă acordă întru totul încredere afirmațiilor istoricului antic pomenit și spune textual

33. Asupra acestei chestiuni se pot consulta : A.D. Xenopol, op.cit., p. 110, 111, 115, 117-119 ; G.A.T. Davies, Trajan first Dacian War, în JRS, VII, 1917, p. 74-97; idem, Topography and the Trajan Column, în JRS, X, 1920, p. 1-28; R.P. Longden, în CAH, XI, 1936, p. 226-231,242; V. Christescu, op. cit., p. 14-28 (descrie mersul operațiilor militare mai ales pe baza scenelor Coloanei lui Traian, ceea ce actualmente nu mai este admisibil) ; C. Daicoviciu, în IstRom, I, 1960, p. 300-314; R. Hanslik, în RE, Supplbd, X 1965, col. 1077-1078 ; M. Macra, op.cit., p. 23-24 ; H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista . . . , p. 321-335 ; I. Russu, în IDR, I, p. 13-15; Al. Gh. Savu, R. Vulpe, Gh. Tudor, op. cit., p. 153-179.

34. Cassius Dio, *Bibliothèque Historiá*, LXVIII, 6, 3, pentru traducere cf. Izvoare privind istoria României, vol. I, București, 1964, p. 693-691. Deși în fond nu există mare deosebire, traducerea prof. T. Naum sună puțin altfel : Traian "... lăsind oaste la Sarmizegetusa, iar celelalte părți ale țării" așezându-le cu soldații . . . se întoarse în Italia . . .", vezi IstRom, I, p. 308, nota 4.

35. C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în Dacia, I, 1924, p. 225, cu nota 1 ; idem, Sarmizegetusa (Ulpia Traiana), în lumina săpăturilor, în ACMIT, IV, 1932-1938, p. 357 ; idem, *TransAnt*, 3, p. 86-87; idem, în IstRom, vol I, p. 307- 308. Vezi și H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista . . . , p. 325- 328; idem Cassius Dio și Sarmizegetusa, în MemD, p. 111-116; Izvoare privind istoria României, vol. I, p. 690, cu nota 12.

următoarele: "...Sarmizegethusa (...) schon vor der römischen Herrschaft war hier, wie es scheint, die Hauptstadt Dakiens; nach Ptolem. (Geogr.III, 8, 7) ist hier die Residenz der dakischen Könige (vgl. Cass.Dio, LXVIII, 10 und LXVIII, 9; blo.. des Decebalus im J.102 Friede machte, blieb in Sarm. eine römische Besatzung)..."³⁶.

Conform părerii lui I.I.Russu, "...nu poate fi vorba aici de vreo aluzie ori confuzie cu Ulpia Traiana Sarmizegetusa (colonia Dacica) romană de mai târziu (cum greșit, după C.Daicovicu, susține printr-o argumentare aleatorie H.Daicovicu, MemD, p.111- 116) ci evident de cetatea capitală a lui Decebalus, pe muntele Grădiștei (la sud de Orăștie); RE, S.XIV, 1974, 612..."³⁷.

Descoperirea blocurilor cu inscripții ce au fost prezentate în studiul de față constituie, după opinia noastră, dovada care tranșează această dispută; prezența unor trupe romane la Sarmizegetusa Regia după anul 102 a fost o realitate. În plus, ele atestă joncțiunea acestor trupe aparținătoare a armatelor de vest și de est romane care, încercuind grosul armatei dacice (?), "și- au dat întâlnire" între zidurile cetății celei mari. Staționarea în acest loc a celor trei mari unități este sigură. În caz că monumentul sculptural pomenit de mai multe ori în rândurile de mai sus s-ar dovedi cu timpul a fi fost emblema legiunii I Adiutrix sau celei XXX Ulpia, atunci numărul unităților respective ar crește la patru!

Acest lucru are o importanță deosebită. Mai întâi, se poate ști că la războaiele daco-romane din 101-102 și 105-106 au luat parte trei (eventual chiar patru) - legiuni în plus față de ceea ce se crezuse până acum cu siguranță³⁸. Numărul mare al trupelor

36. N. Vulic, s.v. Sarmizegethusa, în RE, vol. IIa 1-2, col. 25. Același lucru susține și E. Ritterling, în RE, vol. XII 1-2, 1924, col. 1283 ("... Sicher ist nur das der eroberte Teil des dakischen Gebietes einschliesslich der Hauptstadt Sarmizegethusa besetzt geblieben ist..."). Vezi și A.D. Xenopol, op. cit., vol., I, p. 111. Autorii citați nu văd deci nici un argument solid pe baza căruia ar fi vorba de un alt loc în afară de Sarmizegetusa Regia. Afirmația bine cunoscută lui Cassius Dio, de altfel, sună în felul următor:

"... το στρατοπεδον ' εν Ζερμσεγεδουση καταλιπων την τε ' αλληγχωραν φρουραι "

Și unul dintre autorii acestui material a ajuns la același rezultat. Vezi: St. Ferenczi, Observații tipologice și comparative cu privire la castrule de marș romane situate în zona cetăților dacice din Munții Orăștiei în Sargetia, XVI-XVII, 1982-1983, p. 194-195.

37. I.I. Russu, Scrierea greacă și latină în Dacia preromană. Regele Thiamarcos, Decebal și Scorio, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj - Napoca, XIX, 1976, p. 45, cu nota 32, p. 46; idem, în IDR, vol. I, p. 14. Vezi și I. Glodariu, Sarmizegetusa dacică în timpul stăpânirii romane, în ActaMN, II, 1965, p. 119-133; idem, Legio IV Flavia felix în Dacia, în ActaMN, III, 1966, p. 430, nr. 1/1; idem, Legiunea IIII Flavia la Nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia, în ActaMN, IV, 1967, p. 53-54. De fapt, prima rezervă a manifestat-o M. Macrea (Urme romane în regiunea cetăților dacice din Munții Hunedoarei, în Sargetia, II, 1941, p. 142, cu nota 60) când și-a exprimat părerea că potrivit știrii din Cassius Dio - garnizoana romană, în speță un detașament din Leg. IIII Flavia, a fost lăsată de Traian în Sarmizegetusa dacică (Regia) nu în cea romană (Sarmizegetusa Ulpia Traiana) din colțul de vest al Depresiunii Hațegului, - împotriva acestei opinii, H. Daicovicu, în MemD, p. 112, cu nota 9 și D. Alicu, Le camp legionnaire de Sarmizegetusa, în Potaissa - Studii și comunicări, II, 1980, p. 23-27.

38. N. Gostar, în Dacia, N.S., XXIII, 1979, p. 115-122 (cf. supra, nota 7). Era exclus cu totul (nu ne trădează: pe ce considerente) prezența legiunilor I Adiutrix, XI Claudia pia fidelis, XX Valeria victrix și XXX Ulpia victrix. Din această enumerare cu caracter negativ cade acum legiunea II Adiutrix și - poate - chiar și XXX Ulpia. Pentru cele mai diferite opinii exprimate anterior cităm următoarea bibliografie selectivă: C. Mannert, op. cit., p. 16 "...quatuor vel quinque legiones Romanas Dacicum bellum confecisse, ex iudiciis, quae supersunt patere videtur, legionem scilicet I Minerviam, leg. V Macedonicam, leg. VII Claudiam, leg. XIII Geminam, Leg. VI (Victricem) s-a gândit deci la o legiune cu numărul VI, epitetul ei - nesigur - fiind trecut în paranteză);

romane aruncate în luptă (și în special al legiunilor) nu trebuie să ne mire dacă ne gândim că, în campania din 88-89 e.n., Tettius Iullianus dispusese de 9 legiuni³⁹.

Dar recentele descoperiri epigrafice de la Grădiștea Muncelului ne îngăduie să urmărim într-o măsură oarecare și itinerariul urmat de unitățile militare menționate. Concluzia se oferă cumva de la sine. Cum am mai menționat, legiunea II Adiutrix își avea garnizoana în Pannonia (Aquincum), iar legiunea III Flavia felix în Moesia Superior (la Singidunum); ambele au făcut parte, foarte probabil, din armata de vest, condusă de însuși Traian. Legiunea VI Ferrata, care staționa în Orient, ni se pare natural să-și fi trimis vexilația pentru armata de est, condusă de Manius Laberius Maximus⁴⁰. Trupele armatei

H. Franke, *Zur Geschichte Traians und seiner Zeitgenossen*, Ouedlinburg, 1840, p. 100; J. Dierauer, op. cit., p. 75 sq. (admite 5 legiuni: I Minervia, I Italica, VII Claudia, IV Flavia, XIII Gemina); W. Froehner, op. cit., p. X-XI (12 legiuni: I Italica, V Macedonica, IV Flavia, VII Claudia, II Adiutrix, XIV Gemina, X Gemina, XIII Gemina, I Minervia, I Adiutrix, XI Claudia, XII Fulminata); C. de la Berge, op. cit., p. 41-42 (trei legiuni în primul război - I Adiutrix, I Italica, VII Claudia, tot trei și în al doilea - I Minervia, V Macedonica, XIII Gemina); P. Király, op. cit., p. 85-87 (patru legiuni în primul război: XIII Gemina, IV Flavia, VII Claudia, I Italica, la acestea se adaugă în al doilea război încă trei: I Minervia, I Adiutrix și V Macedonica); C. Cichorius, op. cit., recunoaște în imaginile columnei mai multe legiuni: Textband II, p. 34-35, I Adiutrix sau VII Claudia (scena IV), p. 40-41 XII Gemina și I Adiutrix (scena V), p. 226, I Minervia (scena XLVIII), p. 368, fie I Adiutrix, fie VIII Claudia, fie I Minervia (scena LXXVII și Textband III, p. 56, I Adiutrix și IV Flavia (scena LXXXV); E. Ritterling, în RE, XII 1-2, col. 1282-1283, șapte legiuni (I Italica, I Minervia, IV Flavia, V Macedonica, VII Claudia, XIII Gemina, XXX Ulpia victrix); R. Paribeni, op. cit., p. 209, 225-229, 11 legiuni (I Italica, I Minervia, IV Flavia, V Macedonica, VII Claudia, XI Claudia, XII Fulminata, XIII Gemina, XV Apollinaris, XX Valeria victrix, XXX Ulpia victrix); E.T. Salmon, în *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, LXVII, 1936, p. 36 sq., 10 legiuni în primul război (XIII Gemina, XV Apollinaris, I Adiutrix, XIV Gemina, II-Adiutrix, VII Claudia, IV Flavia, V Macedonica, I Italica, XI Claudia) și 13 în al doilea (la cele de mai sus se adaugă X Gemina, I Minervia și XXX Ulpia victrix); C. Patsch, op. cit., p. 59 sq. pomenește 12 legiuni (II Traiana, XXX Ulpia victrix, I Adiutrix, XIII Gemina, XIII Gemina, XV Apollinaris, II Adiutrix, VII Claudia, I Italica, IV Flavia, V Macedonica, I Minervia); L. Homo, op. cit., p. 454, vorbește tot de 12 legiuni () din cele de mai sus lipsește II Traiana, II Adiutrix, XIII Gemina, în schimb se adaugă XI Claudia, XII Fulminata și XX Valeria victrix); C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 306, presupune 13-14 legiuni, fără a le nominaliza, dintre care 4 din Pannonia, 5 din cele două Moesii, patru-cinci de pe teatrul de operațiuni de la Rin sau nou create; L. Pareti, op. cit., p. 179 apreciază armata romană la 9 legiuni, nenominalizându-le; L. Rossi, op. cit., p. 9, enumeră 13 legiuni (aceleași ca și la L. Homo, plus legiunea XXI Rapax); H. Daicoviciu, *Dacia, de la Burebista...*, p. 323, socotește efectivele angajate de romani la 13-14 legiuni, "multe cohorte și alae, garda pretoriană, diverse formațiuni iregulare recrutate dintre populațiile neromanizate de la periferia Imperiului, ajungând la circa 150.000 oameni"; H. Daicoviciu, R. Florescu, *Die dako-römischen Kriege vom Ende des 1. und Beginn des 2. Jahrhunderts*, in *Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj*, Kunsthalle Köln 12 Februar bis 18 Mai 1969, f.a.1., p. 33 (aceeași opinie); H. Bengtson, op. cit., p. 290 scrie despre "...nicht weniger als 11 Legionen, dazu noch Vexillationen..."; R. Hanslik, în RE, Supplbd., X, 1965, col. 1059-1060 (11 legiuni); ca la L. Homo, minus XII Fulminata, XX Valeria victrix și XXX Ulpia victrix; dar se adaugă X Gemina și XIII Gemina); M. Macrea, op. cit., p. 22 (13 legiuni și trupe auxiliare, 150.000- 200.000 oameni); W. Seyfarth op. cit., p. 186 (11 legiuni); I.I. Russu, în IDR, I, p. 25 (11 ori 13 legiuni, ca și R. Hanslik minus X Gemina, dar cu II Traiana, II Adiutrix și XXX Ulpia victrix; în plus vexilații ale legiunilor de la Rin și din Orient); în sfârșit, N. Goetar, în *Dacia*, N.S., XXIII, 1979, p. 116-118, 122 (cf. supra nota 27) admite doar legiunile I Italica, I Minervia, IV Flavia felix, V Macedonica, VII Claudia, XIII Gemina, plus un corp cu efective de aproximativ o legiune, format din vexilații ale legiunilor orientale II Gallica, IV Scythica, și XII Fulminata, eventual și - poate - unele întăriri oferite de legiunile VII Gemina felix, X Gemina I Adiutrix, XIII Gemina Martia victrix și XV Apollinaris, - vezi tabelul dinoptic.

39. Acestea au fost I și II Adiutrix, I Italica, III Flavia, V Macedonica, VII Claudia, XIII, XIII și XV (E. Ritterling, în RE, XII 1-2, 1924, col. 1279; D. Benea, op. cit., p. 148).

40. Pentru a ne forma o idee despre direcțiile înaintării romanilor spre Sarmizegetusa Regia, foarte utilă este lucrarea lui R.Vulpe, în *Istoria militară a poporului român*, p. 162, 166, 170, schițe (deși nu putem fi cu totul de acord cu cele înfățișate pe acestea). - În altă ordine de idei trebuie menționat încă ceva în legătură cu participarea legiunii a VI-a Ferrata în cadrul expedițiilor militare ale lui Traian împotriva dacilor. Inscripția de la și așa ne-am extins mult prea mult cu prezentarea celor incluse în această lucrare, discutarea chestiunii pomenite în rândurile de mai sus o lăsăm pentru altă ocazie...

de est (între care și legiunea a V-a Macedonica, cu garnizoana la Troesmis în Moesia Inferior) au participat, probabil, la operații militare în părțile de sud și sud-vest ale Alpilor Transilvaniei, împreună (?) cu călăreții lui Lusius Quietus ⁴¹. Atunci și detașamentul legiunii VI Ferrata ar fi putut lua parte la luptele de pe acest teatru de operațiuni, activând fie în grosul armatei de est fie - mai probabil - pe aripa ei apuseană. În ceea ce privește posibilul traseu al acesteia, trebuie remarcat că pe firul Argeșului respectiv al Dâmboviței, apoi prin Pasul Bran (sau Giuvala, 1240 m) trecea un drum comercial milenar, ce avea o importanță cu totul deosebită și lega nordul Peninsulei Balcanice cu colțul de sud-vest al Transilvaniei ⁴².

Suntem cu totul de acord cu aserțiunea cercetătoarei Ioana Bogdan-Cătănicu, care (spre deosebire de opinia evident nefondată a lui R.Florescu ⁴³) este de părere că acest drum vechi nu a putut fi calea principală de înaintare a romanilor spre inima Daciei, ci numai a corpului expediționar comandat de Laberius Maximus ⁴⁴ din care putea să facă parte și detașamentul legiunii VI Ferrata. Împotriva pătrunderii acestui corp de armată pe firul apei Ialomiței s-a pronunțat R.Vulpe ⁴⁵, combatând părerea mai veche formulată de C.Patsch ⁴⁶, dar opinia lui a fost respinsă argumentat de cercetări ulterioare ⁴⁷. Castelrele de pământ din Câmpia Română, ce par a fi ridicate pentru iernat de trupele lui Laberius Maximus în anul 101 ⁴⁸, arată că armata romană de est a străbătut efectiv această cale pentru a pătrunde în Transilvania de sud-est. Ce-i drept, Gr.Florescu opina pentru utilizarea în acest scop Pasul de înălțime Bratocea (1272 m) și nu a trecătorii Bran-Rucăr (1240 m), care - date fiind condițiile tectonico-geomorfologice - este mai

Gerasa (Palestina, publicată de A.H.M. Jones, în JRS, XVIII, 1928, p. 147 (*Année Épigraphique*, 1930, 91) referitoare la anexarea unei părți a Arabiei în anii 105-106 și transferarea legiunii în această ultimă provincie ridică câteva probleme în legătură cu "șederea" ei pe teritoriul Daciei, făcând mai plauzibilă supoziția că unitatea a luat parte, de fapt, în primul război dacic, deci ipoteza noastră de lucru ar căpăta un suport apreciabil. Întrucât

41. În legătură cu această afirmație ar sta mărturie cărămida fragmentară cu ștampila (LEG V) MAC(edonica) aflată la Bumbesti-Jiu, care se datează din timpul celor două războaie dacice (101-106)! Cf. Al. Bărcăcilă, Însemnări din Dolj, în BCMI, XX, 1927, p. 44; D. Tudor, OltRom 3, SE, p. 533, nr. 421, D. Benea, Die V. Makedonische Legion auf den nördlichen Donaulimes im 3-4. Jahrhundert, în ActaMN, XV, 1978, p. 236. Pentru problema posibilităților de pătrundere în zona muntoasă cu pricina a se consulta: D. Tudor, OltRom 3, p. 60 (Pasul de înălțime Vâlcan); I. Ferenczi, O posibilitate de înaintare a trupelor romane cu ocazia celor două războaie dacice (101-102, 105-106), până acum necunoscută, prin Carpații Meridionali, în Tibiscus, V, 1979, p. 115-126 (Culmea Polatiștei); idem, în H. Daicoviciu, I. Ferenczi, I. Glodariu, op. cit., cap. Drumurile de acces posibile peste grupul central al Alpilor Transilvaniei în epoca dacică, mss (alte căi practicabile prin Munții Vâlcanului).

42. B.Mitrea, Penetratione commerciale circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista, în EDR, X, 1945, p. 148; I.Bogdan-Cătănicu, Nouvelles données sur le Limes Transalutanus, în Actes du IXe Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines, Mamaia, 6-13 Septembre 1972, București-Köln-Wien, 1974, p. 259 sq., 265.

43. Cf. Câteva observații cu privire la Limes-ul Transalutan, în Drobeta, III, 1978, p. 59-60.

44. I.Bogdan-Cătănicu, Repères chronologiques pour le limes sud-est de la Dacie, în Studien zu den Militärgrenzen Roms. III. 13. Internationaler Limeskongress: Aalen 1983. Vorträge, Stuttgart, 1986, p. 464.

45. R.Vulpe, în vol. Din istoria Dobrogei, II, București, 1968, p. 91-92.

46. Op.cit., p.

47. H.Daicoviciu, Dacia de la Burebista..., p. 312.

48. Gr.Florescu, Problema castrelor romane de la Mălăiești-Drajna de Sus și Pietroasa, în OmD, p. 228-229.

lesnicioasă ⁴⁹. Oricum ar sta lucrurile, ni se pare mai plauzibilă participarea detașamentului legiunii VI Ferrata în cadrul armatei de est și nu între unitățile comandate direct de împărat.

x

Recapitulând cele dezvoltate în rândurile de mai sus, este necesar de a menționa următoarele:

Este absolut sigură participarea a trei legiuni (II Adiutrix, III Flavia felix și VI Ferrata, această ultimă numai cu un detașament) la asediul și ocuparea Sarmizegetusei Regie; eventual s-ar putea presupune și o a patra (I Adiutrix ?, XXX Ulpia victrix ?) ⁵⁰. Pentru primele trei se poate stabili momentul joncțiunilor și - în linii mari - itinerariul urmat. Este certă și staționarea unor trupe de legiuni în cetatea-reședință a lui Decebal, între anii 102-105 e.n. Față de prudența lui N.Gostar, ultimul care s-a ocupat foarte detaliat de componența armatelor lui Traian în războaiele dacice, aceste constatări reprezintă un câștig temeinic. Cât despre cea de-a patra mare unitate atestată la Grădiștea Muncelului, poate intra în discuție legiunea I Adiutrix (așa cum presupuse și N.Gostar) sau - contrar opiniei sale legiunea XXX Ulpia victrix. Rezolvarea acestei chestiuni o putem aștepta doar de la descoperiri viitoare de aceeași natură, la fel de norocoase...

49. S.Mehedinți - G.Vâlsan, România, București, 1935, p. 74-74, 100, Al. Savu, Pasurile și trecătorile în peisajul carpatic și în viața poporului român, în Terra, 4, 1972, V.Dragomir, V.Balea, Gh.Mureșan, Gh.Epuran, România. Atlas rutier, București, 1981, foile 46-48; Aurel Maier, Drumurile și transportul rutier, în Geografia României. II. Geografia umană și economică, București, 1984, p. 428-429, 433.

50. Á. Buday (op.cit., p.235), nu știm pe ce bază, considera ca sigură participarea legiunii I Adiutrix la ambele războaie. Poate că avea în vedere ipotetica ștampilă tegulară de la Napoca (vezi Istoria Clujului (sub. red. acad. Șt.Pascu)), Cluj, 1974, p.

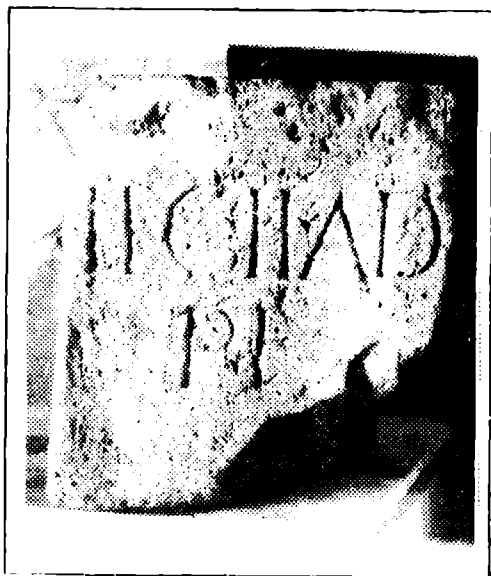

Figura 1. Blocul de piatră (calcar cochilic) de la Grădiștea Muncelului, purtând inscripția LEG II AD/P F.

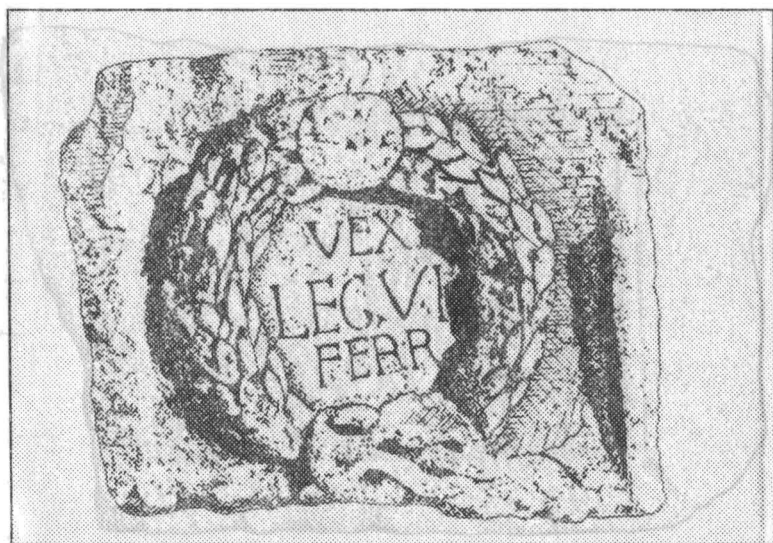
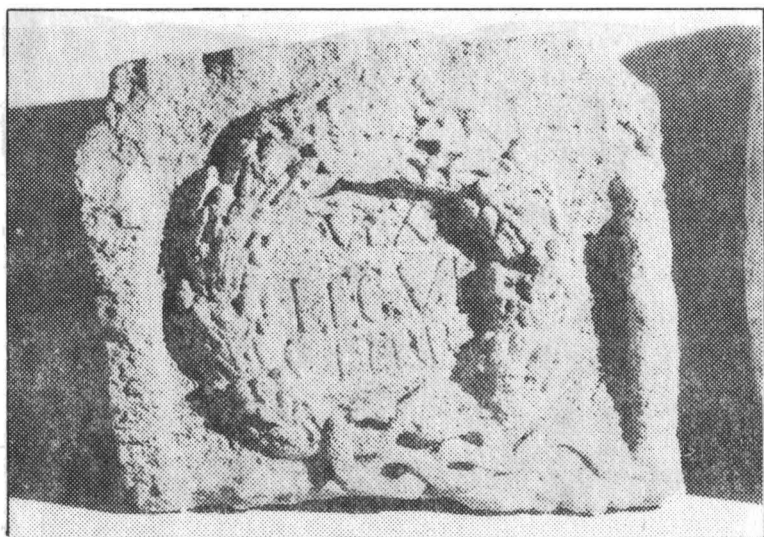

Figura 2. Bloc de piatră din același complex arheologic, cu inscripția VEX/ LEG/FERR.

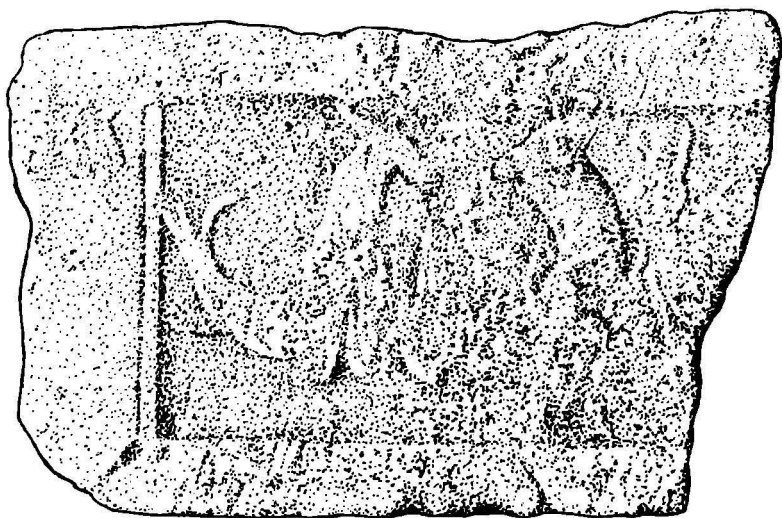

Figura 3. Lespede de calcar cu reprezentarea capricornilor.

TABEL SINOPTIC

ASUPRA PĂRERILOR DIFERIȚILOR AUTORI MODERNI DESPRE LEGIUNILE PARTICIPANTE LA RAZBOAIELE DACICE ALE LUI TRAIAN

NR. CRT.	AUTORILOR MODERNI	DENUMIRILE UNITĂȚILOR (LEGIUNILOR)															OBSERVAȚII										
		I ADIUTRIX	I ITALICA	I MINERVIA	II ADIUTRIX	II TRAIANA	III GALLICA	III FLAVIA	III MACEDONICA	III SCYTHICA	V MACEDONICA	VI FERRATA	VI VICTRIX	VII CLAUDIA	VII GEMINA	X FRETENSIS		X GEMINA	XI CLAUDIA	XII FULMINATA	XIII GEMINA	XIII GEMINA MARTIA	XV APOLLINARIS	XX VALERIA VICTO	XXI RAPAX	XXII PEIOTORIANA	XXX ULPIA
1	C. MANNERT			●						●	?	?	●							●							
2	J. DIERAUER	●	●	●	●			●		●			●		●	●	●	●	●	●	●						
3	W. FROEHNER		●	●				●					●							●							
4	C. DE LA BERGE	● ₁	● ₁	● ₂						● ₂			● ₁							● ₂							
5	P. KIRALY	●	● ₁	●				● ₁		●			● ₁							● ₁							
6	C. CICHORTUS	●		● _?									?							●							
7	R. CAGNAT	●	●	●						●									?	●							
8	E. PITTERLING		●	●				●		●			●							●							●
9	R. PARIBENI		●	●				●		●			●		●	●	●	●	●	●	●	●	●				●
10	E. T. SALMON	1-2	1-2	2	1-2			1-2		1-2			1-2		2	1-2	2	2	2	1-2	1-2	1-2	1-2				2
11	C. PATSCH	●	●	●	●	●		●		●			●							●	●	●					●
12	L. HOMO	●	●	●				●		●			●							●	●	●	●				●
13	C. DAICOVICIU																										SCRIE DESPRE 13-14 LEGIUNI, FĂRĂ NOMINALIZAREA LOR.
14	L. PARETI																										SCRIE DESPRE 9 LEGIUNI, FĂRĂ NOMINALIZAREA LOR.
15	L. ROSSI	●	●	●				●		●			●		●	●	●	●	●	●	●	●	●				●
16	H. BENGTSON																										„...NICHT WENIGER ALS 11 LEGIONEN, DAS ZU NOCH VEXILLATIONEN
17	R. HANSLIK	●	●	●				●		●			●		●	●	●	●	●	●	●	●					
18	W. SEYFARTH																										SCRIE DESPRE 11 LEGIUNI, FĂRĂ NOMINALIZAREA LOR.
19	I. I. RUSSU	●	●	●	●	●		●		●			●		●	●	●	●	●	●	●	●					●
20	N. GOSTAR	● _v	●	●			● _v	●	● _v	●			●	● _v	● _v	● _v	● _v	● _v	● _v	● _v	● _v	● _v	● _v	● _v			
21	N. GUDEA		●								●								●								
22	A. BUDAY	● ₂						●		●																	
23	A. DOBO	●			●																						
24	DESCOPERIRI GRĂDIȘTEA M.	?			●			●			● _v																?

DES ÉPROUVES EPIGRAPHIQUES CONCERNANT À LA PARTICIPATIONS DES LEGIONES II ADIUTRIX ET VI FERRATA À LA CONQUETTE DU COMPLEXE DES CITES DACES DES MONTAGNES DE SEBEŞ.

- Résumé -

Dans cet article on présentés trois epigraphiques découverts dans l'année 1980 dans le mur d'incinte de la fortification. Les pièces sont réalisées sur les morceaux de calcaire qu'ont utilisés d'abord les doces pour la construction de la cité. Il y a des inscriptions aux représentations figurées des légions qui ont participé à la conquête de Dace, la Légion VI-ème Ferrata, la Légion I Adiutrix.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

La 1-er fig. Le bloc en pierre (calcaire coquillique) de Grădiştea Muncelului en portant l'inscription LEG II AD/P F.

La 2-ème fig. Le bloc en pierre de même complexe archeologique avec l'inscription VEX/LEG/ FERR.

La 3-ème fig. La dalle de calcaire avec la représentation des Capricornes.